

Іванотчак Н. І.,

асистент кафедри англійської філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ІЛЛОКУТИВНІ ТИПИ ВЕРБАЛЬНИХ ПРОЯВІВ ЕМПАТІЇ В АНГЛОМОВНІЙ ДИТЯЧІЙ ПРОЗІ ЖАНРУ ФЕНТЕЗІ

Анотація. Статтю присвячено вивченню емпатії в англійській дитячій прозі жанру фентезі з позиції теорії мовленнєвих актів. Визначення іллокутивних типів вербальної емпатії в англійській дитячій прозі жанру фентезі дозволило виділити мовленнєві акти, які в діалогічному мовленні вербалізують емпатійно марковані концепти (РОЗУМІННЯ, СПІВЧУТТЯ, ЖАЛЬ тощо). Такими іллокутивними типами є мовленнєві акти психологічної підтримки: розуміння, втішання, співчуття, заспокоєння, підбадьорення, виправдання. Вони належать до класу еспресивів та мають на меті зміну емоційного стану адресата.

Ключові слова: емпатія, концепт, іллокутивний тип, еспресив, дитяча проза жанру фентезі.

Постановка проблеми. Емпатія виявляє ставлення людини до дійсності, що виражається у вигляді безпосереднього переживання. Як і емоція, вона не несе інформації про зовнішні об'єкти, їх зв'язки та відношення і про об'єктивні ситуації, у яких здійснюється діяльність об'єкта емпатії, а виражає відношення між мотивами і їх реалізацією. Емпатія має цілеспрямований характер, є інтенціональним актом, який демонструє прагматичні наміри мовців стати на місце іншої людини, бажання досягнути її особисті переживання, проявити намір вплинути на емоції та вчинки людей [1, с. 17]. Тому доцільним є вивчення емпатії в мові з позиції теорії мовленнєвих актів.

Концепти, які виявляються конкретною комунікативною поведінкою, зумовлюють певні іллокуції мовленнєвих актів [2]. Виділення іллокутивних типів вербальної емпатії в англійській дитячій прозі жанру фентезі дозволить виділити мовленнєві акти, які в діалогічному мовленні вербалізують емпатійно марковані концепти. Такі концепти існують як сукупність «репрезентацій концепту в мовній свідомості та форм його представлення в комунікативній поведінці чи дискурсі, де акцентується усвідомлена цілеспрямована знакова діяльність, пов'язана з вираженням досліджуваного концепту в практиці соціальної взаємодії» [3, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативний компонент як здатність повідомляти про розуміння внутрішнього стану іншої людини, який виділяють К. Роджерс та інші дослідники, є важливою складовою частиною процесу емпатії [4; 5]. Адаже в поглибленому розумінні терміна емпатія наявна лише тоді, коли співрозмовник відчуває, що його почули, зрозуміли [6]. Таке розуміння приходить у процесі комунікації внаслідок певних слів чи вчинків. Поряд із наративами емпатії, у яких здійснюється опис емпатійної поведінки, емпатійний вияв психологічної підтримки співрозмовника визначаємо на основі висловлювань, використаних безпосередньо в мовленні.

Відповідно до теорії Дж. Остіна, структура мовленнєвого акту представлена локутивним актом – висловленням слів із певним значенням за правилами граматики цієї мови, що співвіднесені з певною дійсністю (референцією); іллокутивним ак-

том – висловлюванням із певною метою та в певних умовах, тобто формулюванням наміру мовця; перлокутивним актом – результатом, на який спрямований мовленнєвий акт [7, с. 96].

Класифікація мовленнєвих актів здійснюється за різними параметрами: за типом іллокутивного дієслова (вердиктиви, екзерсетиви, комісиви, експозитиви, бехабітиви) [7, с. 119], іллокутивною метою [8, с. 180], іллокутивною метою та способом її досягнення [9, с. 271], статусом відносин комунікантів [10, с. 120] та адресатом [11, с. 121]. Дослідження способів актуалізації емпатії в мовленнєвих актах здійснюється на основі класифікацій, запропонованих Дж. Серлем та А. Азнабаєвою, яка доповнила перелік еспресивів мовленнєвими актами психологічної підтримки: втішання, співчуття, розуміння, заспокоєння, підбадьорення [11; 12; 13].

Метою статті є виявлення іллокутивних типів психологічної підтримки, що виражають емпатію в англійській дитячій прозі жанру фентезі. Дослідження проводиться на матеріалі текстів англійської дитячої прози фентезі: К.С. Льюїса «Хроніки Нарнії», Дж.К. Роулінг «Гаррі Поттер» і Дж.Р.П. Толкіна «Володар пернів» та «Гобіт» загальним обсягом 6 441 сторінка.

Виклад основного матеріалу. Мовний вияв емпатії в діалогічному мовленні виконує конкретні комунікативні функції, спрямовані на досягнення певних цілей спілкування (сприяє встановленню контакту, створює сприятливу атмосферу взаєморозуміння тощо) [13, с. 360], тобто є мовленнєвим актом – цілеспрямованою мовленнєвою дією, що здійснюється відповідно до правил та принципів мовної поведінки, прийнятої в суспільстві [14, с. 412–413]. У контексті когнітивно-дискурсивного підходу ця дія постає не як формальне представлення мовленнєвого внеску комунікантів, а розглядається насамперед як *взаємодія* – «мовленнєва взаємодія мовця і слухача для досягнення певних перлокутивних цілей мовця шляхом конструювання ними дискурсивного значення у процесі спілкування <...>, де особлива увага приділяється контексту і ситуації, пресупозиціям, які поділяють комуніканти» [15, с. 83].

Основними ознаками мовленнєвого акту є інтенціональність, цілеспрямованість та конвенційність [14, с. 412–413]. Вияв емпатії, як мовленнєвий акт, є інтенціональним [1, с. 17]. Іntenція полягає у зміні емоційного стану слухача внаслідок комунікації власного когнітивно-емотивного резонансу з ним. Еспресиви є тим типом мовленнєвих актів, який дозволяє реалізувати цю інтенцію, бо саме вони виражають почуття та відношення. Дж. Серль вважає іллокутивною ціллю еспресивів «вираження психічного стану, означеного щирістю» [8, с. 15]. Відповідно до іллокутивної цілі емпатія може бути представлена різними іллокутивними типами класу еспресивів: втішання, співчуття, розуміння, заспокоєння, підбадьорення. Тобто у статті мовленнєві акти досліджуються в інтенціональному аспекті [15]: із врахуванням когнітивного та комунікативно-си-

туативного параметрів виділяємо ті, які мають на меті зміну емоційного стану адресата.

Розуміння виражає психологічний стан мовця, усвідомлення причин, що спонукали адресата до певних вчинків, для покращення його емоційного стану та сукупністю відповідних лексико-граматичних засобів актуалізує емпатійно маркований концепт РОЗУМІННЯ:

1. “*I know you said you wanted to go to Godric’s Hollow first, Harry, and I understand why, but . . . well . . . shouldn’t we make the Horcruxes our priority?*” [16, с. 100].

У прикладі 1) Герміона виражає розуміння наміру Гаррі наперед поїхати до Годрікової Долини, щоб дізнатись більше про місце, де він провів дитинство і втратив батьків.

2. “*Bilbo knew no more than he told you, I am sure, – said Gandalf. – He would certainly never have passed on to you anything that he thought would be a danger, even though I promised to look after you. He thought the ring was very beautiful, and very useful at need; and if anything was wrong or queer, it was himself. He said that it was “growing on his mind”, and he was always worrying about it; but he did not suspect that the ring itself was to blame*” [17, В. 1, Ch. 2].

Приклад 2) ілюструє розуміння Гендальфом мотивів, емоцій, моральних якостей Більбо.

Снівчуття є вираженням співпереживання людині через минулий чи можливий майбутній неприємний досвід та є формою представлення в комунікативній поведінці концепту СПІВЧУТТЯ:

3. “*My dear boy . . . my poor, dear boy . . . no . . . it is kinder not to say . . . no . . . don’t ask me . . .*” [18, с. 107].

Приклад 3) виражає співчуття професора Трелоні до Гаррі щодо його передбачуваного жахливого майбутнього, яке вона побачила, гадаючи на кавовій гушці.

4. “*No, no, I’m very sorry, Harry, but as I’m not your parent or guardian. “But you’re the Minister of Magic, – said Harry eagerly. – If you gave me permission”. “No, I’m sorry, Harry, but rules are rules, – said Fudge flatly. – Perhaps you’ll be able to visit Hogsmeade next year. In fact, I think it’s best if you don’t . . . yes . . . well, I’ll be off. Enjoy your stay, Harry*” [18, с. 47].

Вищезазначений приклад реалізує ЖАЛІТЬ щодо неможливості виконати прохання Гаррі (*I’m very sorry*) та одночасно виражає ще один іллокутивний тип – *втішання* (*Perhaps you’ll be able to visit Hogsmeade next year*).

Втішання є важливим типом психологічної підтримки, що часто супроводжує мовленнєві акти співчуття, та, відповідно до класифікації А. Азнабаєвої, може виражатись такими підтипами, як заспокоєння, виправдання, підбадьорення, розрада [11, с. 121–125]. Зважаючи на лексико-граматичні засоби вербалізації, відносимо *втішання* та його підтипи до форми представлення в комунікації концепту ВЛАСНЕ ЕМПАТІЯ.

Заспокоєння має місце тоді, коли адресант схвилюваний певними драматичними подіями і мовна поведінка адресата спрямована на зменшення хвилювання [11, с. 129]:

5. “*Broken wrist*”, – Harry heard her mutter. “*Come on, boy – it’s all right, up you get*” [19, с. 147].

6. Harry was sitting up, putting his glasses back on, and picking up his wand. “*I need to see the headmaster*”, – he said. “*Potter, said Madam Pomfrey soothingly, it’s all right. They’ve got Black. He’s locked away upstairs. The dementors will be performing the kiss any moment now*” [18, с. 389].

Зазначені приклади (5, 6) реалізують заспокоєння адресата (*it’s all right*) після отриманої травми.

7. Harry stared at him. Then he remembered: “*Sir! The Stone! It was Quirrell! He’s got the Stone! Sir, quick*” “*Calm yourself, dear boy, you are a little behind the times, – said Dumbledore. – Quirrell does not have the Stone*” [19].

У прикладі 7) Дамблдор намагається заспокоїти Гаррі, який розхвилювався, прийшовши до тьми в лікарні, та повідомити йому, що небезпека минула.

8. “*O Sam! – Cried Frodo. – What have I said? What have I done? Forgive me! After all you have done*”. “*That’s all right, Mr. Frodo, – said Sam, rubbing his sleeve across his eyes. – I understand. But I can still help, can’t I?*” [20, В. 6. Ch. 1].

Зазначений приклад (8) містить мовленнєві акти заспокоєння та розуміння Семом причин докірливого висловлення Фродо.

Мовленнєві акти *виправдання* та *розради* вживаються у відповідь на самозвинувачення комуніканта [11, с. 131]:

9. “*But – I stopped Sirius and Professor Lupin from killing Pettigrew! That makes it my fault if Voldemort comes back!*”. “*It does not, – said Dumbledore quietly. – Hasn’t your experience with the Time-Turner taught you anything, Harry? The consequences of our actions are always so complicated, so diverse, that predicting the future is a very difficult business indeed. . . . Professor Trelawney, bless her, is living proof of that. You did a very noble thing, in saving Pettigrew’s life*” [18, с. 426].

У прикладі 9) Дамблдор виправдовує і схвалює вчинок Гаррі, який врятував Пітеру Петігрю життя і тепер звинувачує себе у поверненні Волдеморта вірного соратника.

10. “*It’s – all – my – ruddy – fault! – He sobbed, his face in his hands. – I told the evil git how ter get past Fluffy! I told him!*”. “*Hagrid! – Said Harry, shocked to see Hagrid shaking with grief and remorse, great tears leaking down into his beard. – Hagrid, he’d have found out somehow, this is Voldemort we’re talking about, he’d have found out even if you hadn’t told him*” [19, с. 303].

Вищезазначений приклад (10) демонструє інтенцію Гаррі втішити Гегріда, який жорстоко картає себе, що мимоволі виказав таємницю охорони філософського каменю, мало не спричинивши загибель Гаррі.

Мовленнєвий акт *підбадьорення* використовується в ситуаціях, коли мовець занепає духом, не бачить виходу із ситуації, що склалася [11, с. 136]. У діалогічних висловлюваннях в англомовній дитячій прозі фентезі на мовленнєвий акт підбадьорення вказує фразове дієслово *cheer up*:

11. “*So cheer up, Frodo! You will probably make quite a long stay here*” [17, Ch. 7].

12. “*I hate them both, – said Harry. – Malfoy and Snape*”. “*Come on, cheer up, it’s nearly Christmas*”, – said Hagrid [19, с. 196].

У прикладі 12) Гегрід намагається підбадьорити і втішити Гаррі, засмученого провокацією Мелфоя, якого підтримав Снейп.

13. “*So cheer up Bilbo and don’t look so glum. Cheer up Thorin and Company! This is your expedition after all. Think of the treasure at the end, and forget the forest and the dragon, at any rate until tomorrow morning!*” [20, Ch. 7].

Два останні вищезазначені (12, 13) приклади містять два іллокутивні типи – *підбадьорення* (*cheer up*) та *втішання* (*Think of the treasure at the end, it’s nearly Christmas*).

Висновки. Іллокутивними типами вербальних проявів емпатії в діалогічному мовленні англомовної дитячої прози жанру фентезі є мовленнєві акти психологічної підтримки: розуміння, втішання, співчуття, заспокоєння, підбадьорення, виправдан-

ня. Вони належать до класу еспресивів, мають на меті зміну емоційного стану адресата та актуалізують емпатійно марковані концепти (РОЗУМІННЯ, СПІВЧУТТЯ, ЖАЛЬ, ВЛАСНЕ ЕМПАТІЮ).

Література:

1. Козяревич Л. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англійської прози ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Козяревич ; Київський нац. лінгв. ун-т. – К., 2006. – 19 с.
2. Шевченко И. Концепты коммуникативного поведения в когнитивно-дискурсивной парадигме / И. Шевченко // Вестник МГПУ. Серия «Филология. Теория языка. Языковое образование». – 2014. – № 1 (13). – С. 110–120.
3. Чесноков И. Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт когнитивно-коммуникативного описания в контексте русской лингвокультуры) : автореф. дис. ... канд. филолог. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. Чесноков. – Волгоград, 2009. – 44 с.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М. : Прогресс ; Универс, 1994. – 480 с.
5. Baret-Lennard G. The Phases and Focus of Empathy / G. Baret-Lennard // British Journal of Medical Psychology. – 1993. – Vol. 66. – № 1. – P. 3–14.
6. Гиппенрейтер Ю. Феномен конгруэнтной эмпатии / Ю. Гиппенрейтер, Т. Карягина, Е. Козлова // Вопросы психологии. – 1993. – Вып. 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mary1982.narod.ru/gyp.html>.
7. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17. – С. 22–130.
8. Серль Дж. Что такое речевой акт? / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17. – С. 151–169.
9. Почепцов Г. Предложение / И. Иванова, В. Бурлакова, Г. Почепцов // Теоретическая грамматика современного английского языка. – М. : Высшая школа, 1981. – С. 164–281.
10. Карасик В. Язык социального статуса / В. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1992. – 330 с.
11. Азнабаева Л. Принцип вежливости в английском диалоге / Л. Азнабаева. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2005. – 198 с.
12. Анищенко А. Способы функционирования категории вежливости в эмпатийном речевом акте понимания (на материале французского языка) / А. Анищенко, Р. Газизов // Вестник Башкирского университета. – 2015. – Т. 2. – № 4. – С. 1348–1351.
13. Кузнецова А. Иллокутивные типы вербального проявления эмпатии (на материале французского языка) / А. Кузнецова // Вестник Башкирского университета. – 2010. – Т. 15. – № 2. – С. 360–363.
14. Арутюнова Н. Речевой акт / Н. Арутюнова // Большой энциклопедический словарь. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – 683 с.
15. Шевченко И. Речевой акт как единица дискурса: когнитивно-прагматический подход / И. Шевченко // Тверской лингвистический меридиан : сб. научных статей / под ред. Л. Рыжовой. – Вып. 7 : В мире языка. – Тверь : Тверс. гос. ун-т, 2007. – С. 69–80.
16. Rowling J.K. Harry Potter and the Deathly Hallows / J.K. Rowling. – N.Y. : Arthur A. Levine/Scholastic Books, 2007. – 759 p.
17. Tolkien J.R.R. The Lord of the Rings. The Fellowship of the Ring / J.R.R. Tolkien [Electronic resource]. – Access mode : <https://ia801308.us.archive.org/4/items/TheLordOfTheRing1TheFellowshipOfTheRing/The%20Lord%20Of%20The%20Ring%201-The%20Fellowship%20Of%20The%20Ring.pdf>.
18. Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / J.K. Rowling. – N.Y. : Arthur A. Levine/Scholastic Books, 1999. – 435 p.
19. Rowling J.K. Harry Potter and the Sorcerer's Stone / J.K. Rowling. – N.Y. : Arthur A. Levine/Scholastic Books, 1998. – 309 p.
20. Tolkien J.R.R. The Lord of the Rings. The Return of the King / J.R.R. Tolkien [Electronic resource]. – Access mode : <https://archive.org/stream/TheLordOfTheRing1TheFellowshipOfTheRing/The%20Return%20Of%20The%20King#page/n0/mode/2up>.
21. Tolkien J.R.R. The Hobbit / J.R.R. Tolkien [Electronic resource]. – Access mode : <https://ia801907.us.archive.org/0/items/TheHobbitByJ.R.R.Tolkien/The%20Hobbit%20by%20J.R.R.%20Tolkien.pdf>.

Иванотчак Н. И. Иллокутивные типы вербальных проявлений эмпатии в англоязычной детской прозе жанра фэнтези

Аннотация. Статья посвящена изучению эмпатии в англоязычной детской прозе жанра фэнтези с позиции теории речевых актов. Определение иллокутивных типов вербальной эмпатии в англоязычной прозе жанра фэнтези позволило выделить речевые акты, вербализирующие эмпатически маркированные и немаркированные концепты (ПОНИМАНИЕ, СОЧУВСТВИЕ, ЖАЛОСТЬ и др.). Такими иллокутивными типами являются речевые акты психологической поддержки: понимание, утешение, успокоение, ободрение, оправдание. Они принадлежат к классу экспрессивов и направлены на изменение психологического состояния адресата.

Ключевые слова: эмпатия, концепт, иллокутивный тип, экспрессив, детская проза жанра фэнтези.

Ivanotchak N. Illocutionary types of verbal empathy in the English juvenile fantasy prose

Summary. The article addresses verbal empathy within the perspective of speech act approach. The determination of illocutionary types of verbal empathy in the English juvenile fantasy prose helped to single out speech acts verbalizing empathically marked and unmarked concepts (UNDERSTANDING, COMPASSION, PITY etc.). Such illocutionary types are the speech acts of psychological support: understanding, consolation, cheering, excusing. They belong to the class of expressive speech acts and are aimed at changing the addressee's psychological state.

Key words: empathy, concept, illocutionary type, expressive, juvenile fantasy prose.